

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

maj 4 • 2019

Hohlpenningar –
senmedeltidens
skiljemynt

Falska caroliner gav
spöstraff 1751

Sveriges sedlar
under 1900-talet.
Del 4.

Lars O. Lagerqvist
90 år

Läs denna folder om myntreformen. Det är en förändring som kommer att genomföras under en ganska lång tid. Därför gör du klokt i att lära känna 5-kronorsmyntet och att vänja dig vid att använda det. 5-kronorssedeln kan du betala med även i framtiden.

”Det här var en annan femma dé”

Nu ska 5-kronorsmyntet helt ersätta 5-kronorssedeln.

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

presenteras även på Svenska Numismatiska Föreningens hemsida
www.numismatik.se

Den tryckta tidskriften kommer ut första veckan i februari – maj, september – december.
På hemsidan kan man sedan ta del av SNT i lågupplöst pdf-format.

ANNONSPRISER

1/12 sida
47 × 50
mm
250 SEK

1/8 sida
72 × 50
mm
350 SEK

1/6 sida
47 × 105
mm
400 SEK

1/4 sida
72 × 105
mm
600 SEK

1/2 sida
151 × 105
mm
1 200 SEK

1/1 helsida
151 × 214 mm
2 000 SEK

mittuppslag
5 000 SEK

2:a & 3:e
omslagssidan
2 500 SEK

4:e omslagssidan
5 000 SEK

SNT behåller samma låga annonspriser även 2019

Annonsen på årsbasis får dessutom 20% rabatt

Annonsstopp senast den 1:a i månaden före utgivning

Radannonser: SNF-medlemmar erbjuds gratis annons med tre rader
att köpa, sälja eller byta samlarobjekt – kontakta info@numismatik.se

Annonsen som inte är förenliga med SNF:s och AINP:s etik avböjs

Innehåll SNT 4 • 2019

ARTIKLAR OCH NOTISER

	SID.
Hohlpenningar — senmedeltidens skiljemynt	80–85
Falsa caroliner gav spöstraff 1751	85
Sveriges sedlar under 1900-talet. Del 4.	86–87, 90–95
Lars O. Lagerqvist 90 år	96

FASTA RUBRIKER

LOKALA NUMISMATISKA FÖRENINGAR & MYNTKLUBBAR I SNF.	95
AUKTIONER & MÄSSOR.	97
SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING.	98

OMSLAG

Riksbankens informationsfolder 1982 angående myntreformen då femkronorsmyntet, som infördes 1976, gradvis skulle ersätta femkronorssedeln, vars sista tryckår var 1981. Sedeln hade utgivits från januari 1966 och gällde fram till sista december 1998 och myntet till 30 juni 2017. Sedeln formgavs av Eric Palmqvist och myntet av Sigurd Persson.

Ni har väl följt Magnus Widells "sedelserie" i SNT under våren? I detta nummer presenteras hans fjärde och avslutande del om 1900-talets svenska sedlar.

"Det här var en annan femma dé" kommer av ordstävets: "Det var en annan femma, sa bonden, skrev en sju."

FOTO: MGL.

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

ges ut av

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

KANSLI OCH REDAKTION

Banérgatan 17 n b
11522 Stockholm
Tel. 08 - 667 55 98
Måndagar
kl. 10 - 12 och 13 - 16
info@numismatik.se

Plusgiro 150007 - 3
Bankgiro 219 - 0502
Svenska Handelsbanken

CHEFREDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE

Monica Golabiewski Lannby
monica@numismatik.se

PRENUMERATION

200 SEK / år (8 nr)
Medlemmar erhåller tidningen
automatiskt
Kom ihåg att
meddela adressändring!

SNT trycks med bidrag från
*Gunnar Ekströms stiftelse för
numismatisk forskning* samt
*Sven Svenssons stiftelse för
numismatik*.

Redaktionen ansvarar inte för ej
beställt material. Texter och bilder i
SNT lagras elektroniskt och publiceras
som pdf på föreningens hemsida.
Den som sänder material till SNT
medger detta.

Register över alla artiklar och
notiser i SNT 1977 - 2018 finns i
sökbart pdf-format på hemsidan.

TRYCK

Pipeline Nordic AB

ISSN 0283-071X

VÅREN/HÖSTEN 2019

Föreningens aktiviteter

Våra medlemmar är varmt välkomna till SNF:s föreningskvällar. De är med få undantag förlagda till sista onsdagen i månaden, vår och höst. Vi ses i samband med föredrag, alltid med ämnet numismatik. Föreningen bjuder på enklare förtäring.

STATEN SOM SPELHUSVÄRD

KUNGL. NUMMERLOTTERIET startade under Gustav III:s regering och verksamheten hölls i gång från 1773 till 1840. Nettot tillföll staten utom 500 daler silvermynt vid varje lotteridragning, som gick till fem giftasvuxna allmogeflickor "til uppmuntran för Giftermål och Folkmängdens ökande i Riket, i synnerhet ibland Rikets Allmoge".

Men allt fler och starkare röster höjdes mot staten som spelhusvärd. Lotteriet var sedfördärvande och olycksbringande ansåg man. Familjer ruinerades. Förmögenheter spelades bort. Den kungliga inrättningen var helt enkelt skadlig enligt en 1839 tryckt flygskrift, *Lotteri-Spelarne eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade*. Lotteriet upphörde året därpå.

Dragning i Kungl. Nummerlotteriet framför Indebetouska huset på Slottsbacken år 1819.

FOTO: WIKIPEDIA.

MAJ

11-12 SNF:s årsmöte 2019

Plats Nyköping

Detaljerat program finns på sidan 66 i SNT 2019:3.

22 Föreningskväll

Plats Banérgatan 17

18.00 FÖREDRAG. Lennart Castenhag: *Det medeltida Hessen*. Hur grevskapet uppstod och hur det förändrades fram till medeltidens slut. Exempel på mynt från tiden presenteras både i bild och som fysiska objekt. Några beröringspunkter Hessen-Sverige belyses.

SEPTEMBER

25 Visning av ordenssalarna

Plats Kungl. Slottet

17.45 Samling på yttre borggården, vaktkuren, personalingången.

18.00 Ordensintendent Tom Bergroth visar ordenssalarna och berättar om *Det svenska belöningsväsendet genom tiderna*. Högst 35 personer kan delta, föranmälan krävs därför senast tre dagar innan till: info@numismatik.se

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

Adress: Banérgatan 17 n b, Stockholm. T-bana Karlaplan; buss 4, 44, 76
Kansliet är öppet: måndagar kl. 10 - 12 & 13 - 16
Kansliet är stängt: midsommar - 1 september; jul- och nyårshelgerna
Hemsida: www.numismatik.se
SNT finns på Facebook

Hohlpenningar – senmedeltidens skiljemynt

Av Roger Svensson

I denna artikel förklaras varför brakteater i form av hohlpenningar var praktiska som skiljemynt under senmedeltiden. Dessutom påbörjas en genomgång hur man särskiljer på hohlpenningar från olika regioner som fortsätter i kommande nummer av SNT.

Under högmedeltiden (1140–1320) var de lövtunna brakteaterna huvudmynt i stora delar av centrala, östra och norra Europa. Förklaringen till brakteaternas framgång var deras sammankoppling med dåtidens myntningspolitik – så kallade periodiska myntindragningar. Gamla lokala mynttyper förklarades ogiltiga och skulle växlas in mot en ny typ till växlingskurser och datum som på förhand var annonserade (se SNT 2017:1). Ofta var växelkursen fyra gamla mynt mot tre nya och indragningarna kunde ske en gång per år. Detta var ett sätt för myntherren att beskatta befolkning och handel.

För detta ändamål hade brakteaterna ypperliga egenskaper (se SNT 2017:5). De hade en stor diameter som underlättade förändring av motivet, så att folk lätt kunde se skillnad på ogiltiga och giltiga typer. Brakteaterna var dessutom lättare att hamra ut och överpräglade än tvåsidiga mynt. Sist men inte minst hade brakteaterna lägre produktionskostnader än tvåsidiga mynt; en egenskap som kom väl till pass då den utelöpande myntstocken skulle präglas om ofta. Endast en stamp behövdes som varade längre än stampar för tvåsidiga mynt.

Brakteatstamparnas längre hållbarhet har i sin tur tre förklaringar. För det första användes understam-

par, som håller längre än överstampar. För det andra krävs mindre kraft vid brakteatpräglning, eftersom myntämnet är tunnare. För det tredje gör det mjuka underlaget att rekylen blir mindre då brakteater präglas.

Periodiska myntindragningar med brakteater som huvudmynt fungerade så länge som myntningsvolymen var relativt låg och man kunde stänga ute utländska mynt från cirkulation på städernas marknader. Även små valutaområden underlättade indragningar. Men i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet ökade penningvolymen kraftigt. Detta berodde dels på ökad arbetsspecialisering i städerna som ökade behovet av att använda mynt för transaktioner, dels på att kungar, feodalherrar och kyrkan föredrog att samla in skatter och avgifter i mynt snarare än i natura.

Den större myntvolymen gjorde det svårare att präglade om mynt ofta och att övervaka vilka mynt som var giltiga vid transaktioner. Även specialisering mellan städer och länder gjorde att interregionala handeln ökade som ofta nyttjade överregionala mynttyper. Därmed övergav man systemet med tidsbegränsade mynt och brakteater som huvudmynt omkring år 1300 på de flesta håll i Europa, även om undantag fanns där systemet kvarlevde en bit in på 1400-talet (till exempel Braunschweig och Magdeburg). I stället infördes långlivade mynt.

1. Witten, Wismar, före 1379. 1,44 g, 17 mm. Jesse 304.

2. Schilling, Wismar, efter 1433. 2,35 g, 25 mm. Jesse 516.

3. Halbschoter, Tyska Orden, 1364–82. 2,92 g, 26 mm. Vossberg 110.

Ekonomisk förklaring till hohlpenningar som skiljemynt

När de periodiska myntindragningarna upphörde, infördes på många håll i Europa olika former av långlivade tvåsidiga mynt. Det kunde handla om tvåsidiga mynt med valören en penning som i Sverige 1290–1354, men även högre valörer såsom groschen (9 penningar) i Thüringen, witten (4 penningar) eller schilling (12 penningar) inom Hansan från 1360- respektive 1430-talet, schilling (12 penningar) eller halbschoter (18 penningar) i Tyska Orden efter 1364, hvid (4 penningar) i Danmark från cirka 1380, örtug (8 penningar) i

4. Brakteat som liknar hohlpenning, Lübeck, 1250–1300. 0,54 g, 17 mm. Jesse 180.

5. Hohlheller, Frankfurt an der Oder, markgreve Joakim II, 1499–1535. 0,29 g, 16 mm. Bahrfeldt II:77.

6. Hohlheller, Köln, ärkebiskop Hermann IV von Hessen, 1480–1508. 0,19 g, 14 mm. Noss 476.

Sverige från 1370-talet, gote (12 penningar) på Gotland från 1340-talet. Bild 1–3. De valutaområden som hade huvudmynt med högre nominaller än en penning fortsatte ofta med skiljemynt i valören en penning.

Det finns två förklaringar till att det uppstod behov av högvalörer och mynt med olika valörer under 1300-talet. För det första ställde ökad lokal och internationell handel krav på högre och fler valörer. En annan trend under 1200-talet var att finvikten silver i mynten sjönk – antingen genom sänkt silverhalt i områden med långlivade mynt (till exempel

Frankrike, Italien, Spanien) eller sänkt bruttovikt med bibehållen silverhalt i områden med myntindragningar.

Ett problem med skiljemynt är att arbetskostnaden för att producera dessa nästan är densamma som för mynt av högre valörer. Oavsett myntets storlek genomgår präglingsprocessen samma steg (tillverkning av plants och stamp samt själva präglingen). Produktionskostnaden som andel av myntets nominella värde är därför högre för skiljemynt än för högvalörer. Här kom brakteaternas låga produktionskostnad väl till pass

(se föregående avsnitt). Produktionskostnaden för skiljemynt kunde alltså sänkas genom att prägla brakteater. Under tidigare århundraden hade brakteaternas varit fragila, men då skulle de inte cirkulera länge i vilket fall som helst på grund av de frekventa myntindragningarna. När brakteater skulle användas som långlivade skiljemynt var man därför tvungen att stabilisera upp konstruktionen så att de blev mer kompakta och hållbara; diametern sänktes till cirka 12–18 mm och reliefen blev betydligt högre än tidigare. Dessa mynt fick benämningen *hohlpenningar*.

Karta 1. Hohlpenningar och hohlhellers i det senmedeltida Tyskland 1300–1550.

Notera: Endast de viktigaste myntorterna i Thüringen är markerade.

Geografisk spridning av hohlpenningar

Omfattande präglning av hohlpenningar i Tyskland skedde i (se Karta 1): 1) Norra Tyskland, speciellt Hansans städer; 2) Pommern; 3) Tyska Orden i Preussen; 4) Braunschweig och en del städer i södra Niedersachsen; 5) Brandenburg; 6) Thüringen; och 7) Hessen. Andra tyska regioner som sporadiskt präglade hohlpenningar var Harz, Anhalt, Sachsen och Magdeburg. Dessutom präglades hohlpenningar i ganska stor omfattning i både Danmark och Sverige samt delvis även i Norge och Baltikum.

I några områden, såsom norra Tyskland och Thüringen, var övergången från brakteater till hohlpenningar en stegvis process där diametern sjönk och reliefen höjdes successivt. I slutet av 1200-talet präglades brakteater som liknade hohlpenningar och de var fortfarande huvudmynt. Bild 4. Präglingen av hohlpenningar startade cirka 1325 i Mecklenburg, 1335 i Thüringen och 1350 i Meissen. I allmänhet förändrades bara myntfoten (diameter, vikt, silverhalt) för hohlpenningarna då även huvud-

7. Diepholz, greve Rudolph IV, 1302–50. Penning. 0,38 g, 16 mm. Kestner 118, Giesen 1.1.

13. Lübeck, staden, 1350–1400. Penning. 0,48 g, 16 mm. Jesse 184.

20. Rostock, staden, 1583. Scherf av koppar. 0,34 g, 15 mm. Oertzen 209.

8. Holstein, hertig Christian I av Oldenburg, 1460–89. Penning. 0,34 g, 16 mm. Jesse 266.

14. Lübeck, staden, 1400-talet. Blaffert. 0,40 g, 19 mm. Jesse 284.

21. Stralsund, hertig Wislaw II von Rügen, 1260–1302. Penning. 0,49 g, 17 mm. Dannenberg 143.

9. Holstein, hertig Christian I av Oldenburg, 1460–89. Blaffert. 0,48 g, 21 mm. Jesse 299.

15. Lüneburg, staden, ca 1420. Penning. 0,20 g, 16 mm. Jesse 197.

22. Stralsund, staden, 1300-talet. Penning. 0,34 g, 15 mm. Dannenberg 94b.

10. Hamburg, staden, 1400-talet. Penning. 0,22 g, 16 mm. Jesse 176.

16. Lüneburg, staden, 1400-talet. Blaffert. 0,46 g, 20 mm. Jesse 287.

23. Stralsund, staden, 1400–50. Penning. 0,35 g, 16 mm. Dannenberg 277, Jesse 218.

11. Hamburg, staden, 1400-talet. Scherf. 0,15 g, 13 mm. Jesse 178.

17. Wismar, staden, 1350–1450. Scherf. 0,19 g, 12 mm. Oertzen 195.

24. Demmin, staden, 1300-talet. Penning. 0,56 g, 17 mm. Dannenberg 108.

12. Hamburg, staden, 1450–1500. Blaffert. 0,50 g, 20 mm. Jesse 281.

18. Mecklenburg, okänd myntort, 1280–1325. Penning. 0,32 g, 15 mm. Oertzen 147.

25. Wolgast, staden, 1300-talet. Penning. 0,26 g, 14 mm. Dannenberg 497.

19. Mecklenburg, okänd myntort, 1375–1475. Penning. 0,24 g, 13 mm. Oertzen 183.

26. Anklam, staden, 1300-talet. Penning. 0,46 g, 15 mm. Dannenberg 93.

27. Stettin, staden, 1300-talet. Penning. 0,29 g, 15 mm. Dannenberg 140.

28. Stettin, staden, 1300-talet. Penning. 0,22 g, 13 mm. Dannenberg 142.

29. Stargard, staden, 1300–20. Penning. 0,36 g, 15 mm. Dannenberg 129.

30. Pyritz, staden, 1300-talet. Penning. 0,20 g, 14 mm. Dannenberg 123.

31. Kolberg, biskopar av Cammin, 1300-talet. Penning. 0,31 g, 14 mm. Dannenberg 101a.

32. Pommern, okänd myntort, 1300-talet. Penning. 0,23 g, 15 mm. Dannenberg 468.

33. Pommern, okänd myntort, 1300-talet. Penning. 0,34 g, 15 mm. Jfr Kopicki 4854.

34. Tyska Orden, okänd myntort, 5:e emissionen 1277–87. Penning. 0,14 g, 16 mm. Paszkiewicz T5.6.

35. Tyska Orden, okänd myntort, 7:e emissionen 1297–1307. Penning. 0,21 g, 14 mm. Paszkiewicz T7.5.

36. Tyska Orden, okänd myntort, 8:e emissionen 1307–17. Penning. 0,24 g, 14 mm. Paszkiewicz T8a.21.

37. Tyska Orden, okänd myntort, 11:e emissionen 1337–47. Penning. 0,21 g, 14 mm. Paszkiewicz T11.19.

38. Tyska Orden, okänd myntort, 14:e emissionen 1360–63. Penning. 0,17 g, 15 mm. Paszkiewicz T14.1.

39. Tyska Orden, okänd myntort, 1380–1415. Penning. 0,12 g, 14 mm. Paszkiewicz T17a.

40. Tyska Orden, okänd myntort, 1416–60. Penning. 0,20 g, 15 mm. Paszkiewicz T18.

myntet reformerades med avseende på vikt och halt. Som visas i *Tabell 1*, så skiljer sig utseende och myntfot/fabrik (diameter, vikt, relief) väsentligt för hohlpenningar i olika delar av Tyskland.

Från slutet av 1400-talet präglades en annan typ av hohlpenningar som kallas *hohlheller*. Dessa har betydligt lägre relief än vanliga hohlpenningar och är betydligt fragilare. Dessutom var både diameter (13–14 mm) och vikt (0,20–0,25 gram) lägre för hohlhellers. *Bild 5–6*. De var alltid skiljemynt och präglades framförallt i Rhenlandet, en region som aldrig tidigare hade präglat brakteater. Men även städer som Magdeburg, Halberstadt, Brandenburg och Erfurt präglade hohlhellers (se *Karta 1*).

Hohlpenningar längs Nordsjö- och Östersjökusten i Tyskland

Hohlpenningarna från Hamburg, Lübeck och Mecklenburg är de mesta kända utanför Tyskland. De förekommer rikligt i skattfynd längs hela Östersjön – Hansans intresseområde. Lübeck och Hamburg införde witten – som motsvarade 4 penningar – som nytt huvudmynt på 1360-talet. Andra nordtyska städer antog snart denna standard.

År 1379 skapade åtta städer (Lübeck, Hamburg, Rostock, Greifswald, Stralsund, Stettin, Wismar och Demmin) den Hanseatiska myntunionen som varade tills början av 1500-talet. Unionen innebar att mynten var giltiga betalningsmedel i varandras städer. Städernas mynt hade sina egna stadssymboler men samma myntfot för både witten och hohlpenningar. Städerna i Hansan präglade även hohlpenningar med nominalerna 2 penningar, hohlblaffert, och ½ penning, hohlscherf.

Så länge periodiska myntindragningar genomfördes var oftast myntens silverhalt och vikt intakta. Ett kännetecknande fenomen för långlivade mynt var däremot den kontinuerliga sänkningen av silverinnehållet. Detta kunde göras antingen genom att sänka vikten eller silverhalten.

Tabell 1. Kännetecken för senmedeltida hohlpenningar från olika tyska områden.

Region	Diameter	Vikt	Kännetecken	Övrigt
Lübeckregionen	15–17 mm	0,27–0,42 g (sjunkande)	Glatt rand eller strålränd. Enkla symboler för staden	Hohlblaffert och Hohlscherf
Pommern	13–17 mm	0,23–0,35 g	Glatt rand eller strålränd. Enkla symboler för staden	Hohlscherf
Tyska Orden i Preussen	13–15 mm	ca 0,20 g	Glatt rand, låg vikt, enkel design	Kan ordnas kronologiskt baserat på motiv
Södra Niedersachsen	16–20 mm	0,40–0,60 g	Glatt rand, ofta hög vikt, symboler för staden	Obol (Braunschweig) och scherf (Goslar)
Brandenburg	15–16 mm	0,30–0,40 g	Glatt rand eller strålränd. Örn och hjälm vanliga motiv	Hohlscherf
Thüringen	14–20 mm	0,30–0,45 g	Bred glatt rand, stor diameter. Fin stil	Bokstäver på randen
Hessen	17–20 mm	0,25–0,40 g	Bred glatt rand, stor diameter. Fin stil	Bokstäver eller punkter på randen

Tabell 2. Vikt och silverhalt för Hansans brakteater och hohlpenningar 1225–1492.

År	Silverhalt (16-delar)	Bruttovikt (g)	Finvikt silver (g)	Kommentarer / Huvudmynt
1225	15	0.57–0.56	0.54–0.53	
1255	15½	0.501	0.474	Monetär konvention mellan Lübeck och Hamburg
1293	15½	0.487	0.470	
1304	14	0.469	0.410	
1325	14	0.469	0.410	
1350	13¼	0.405	0.335	
1373	–	0.405	–	Witten (1360-talet) och monetär union (1379)
1392	9	0.418	0.235	Dreiling och sechsling
1398	9	0.405	0.227	
1403	9	0.405	0.227	Witten
1406	9	0.405	0.227	
1422	8	0.340	0.170	Sechsling
1424	7¼	0.336	0.152	
1432	7	0.314	0.137	Schilling
1433	6½	0.304	0.124	
1492	6	0.270	0.101	Dubbelschilling (efter 1468)

Källa: Jesse (1967, s. 209).

I Tabell 2 visas utvecklingen av silverinnehållet i nordtyska brakteater och hohlpenningar mellan 1225 och 1492, där finvikten för hohlpenningarna speciellt sjunker efter 1370-talet. Om finvikten silver ändrades i huvudmyntet så gjordes detta även i hohlpenningarna. Sådana myntreformer genomfördes tolv gånger mellan 1389 och 1492. Hohlpenningarna hade oftast en lägre silverhalt än högvalörerna, men

silverinnehållet var proportionellt, det vill säga finvikten silver i en witten motsvarade finvikten i fyra hohlpenningar. Exempelvis sjönk silverhalten från 9/16 till 6½/16 lod för hohlpenningarna mellan 1392 och 1433, medan sänkningen var 13/16 till 10/16 för huvudmyntet.

Man ändrade även huvudmynt ett flertal gånger mellan witten, dreilinge, sechslinge och schilling (se Tabell 2).

Typiskt för hohlpenningarna i Lübeckregionen och Pommern är att de antingen har glatt rand eller strålränd. Diametern är 15–17 mm och vikten sjunker tidsmässigt från 0,42 till 0,27 gram. För hohlblaffert och hohlscherf, som präglades under 1400-talet, är dessa värden högre respektive lägre.

Mestadels är designen på hohlpenningarna enkla symboler för staden som redan användes på brakteattiden,

till exempel stadspört för Hamburg, krönt huvud för Lübeck, tjurhuvud för Mecklenburg, stråle eller fana för Stralsund, biskopshuvud eller nyckel i Bremen, lejon i Lüneburg och grip i Stettin. Det är svårt att klassificera de nordtyska hohlpenningarna tidsmässigt. Den bästa metoden är att använda bruttovikt och silverhalt, som visas i *Tabell 1*, eller information från daterade skattfynd.

Tyska Orden präglade hohlpenningar under cirka 250 år (1257–1520). Dessa har en relativt låg vikt på 0,20 gram, liten diameter på 13–15 mm och alltid glatt rand. Motiven är enkla, till exempel krona, ordenssköld, kors eller port. De kan dateras kronologiskt i tioårsperioder baserat på huvudmotiven. Detaljerna däremot representerar troligen olika myntorter (Königsberg, Danzig, Marienberg, Thorn och Elbing).

Efter år 1364 är dessa hohlpenningar långlivade med schilling (12 penningar) eller groschen/halbschoter (16 penningar) som huvudmynt. Flera myntreformer med sänkta finvikter för både huvudmynt och hohlpenningar inträffade under perioden 1380–1520. I samband med dessa reformer byttes motivet på hohlpenningarna.

Fortsättning följer i kommande nummer av SNT med analys av hohlpenningarna i centrala Tyskland.

Artikeln är finansierad med forskningsmedel från Sven Svenssons stiftelse för numismatik, Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning och Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare.

FOTO:

BOZENA BROM MYNTHANDEL: 3, 25.

DIRK HÄRING MYNTHANDEL: 9.

DIRK LOEBBERS MYNTHANDEL: 2.

KENNETH JONSSON: 12, 14, 15, 17–19, 21, 23, 28, 29, 31, 33, 35–40.

MAGNUS WIJK: 1, 4–7, 10, 11, 13, 16, 27, 30, 32, 34.

MANFRED OLDING MYNTHANDEL: 20, 22, 24, 26.

WAG MYNTAUKTIONER: 8

Referenslitteratur

Dannenberg, H.: *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*. Berlin 1893.

Jesse, W.: *Die Wendische Münzverein. Andra utgåvan*. Braunschweig 1967.

Oertzen, O.: *Die Mecklenburgischen Münzen des grossherzoglichen Münzkabinetts*. Teil I. Die Braketaten und Denare. Hamburg 1900.

Paszkievicz, B.: A Chronology of the Teutonic Prussian Bracteates, i M.

Andersen, H. W. Hoersnæs och J. C. Moesgaard, red., *Magister Monetæ*.

Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen. Köpenhamn 2008 s. 171–86.

Paszkievicz, B.: *Brakteaty – pieniądź średniowiecznych Prus*. Wydawnictwo. Wrocław 2009.

Svensson, R.: Villkor, uppgång och fall för tidsbegränsade mynt i medeltidens Europa. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2017:1 s. 6–9.

Svensson, R.: Brakteater som tidsbegränsade mynt. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2017:5 s. 104–07.

Karl XII. Stockholm. 4 caroliner 1718. Gravör: J. C. Hedlinger.

KMK SAMLING OCH FOTO.

Falska caroliner gav spöstraff 1751

"Ko-caroliner" av järn? En äkta berättelse från 1700-talets mitt om ett koköp betalat med falska mynt på Skänninge marknad för tankarna till kotiorna.

A:o 1751 är af underteknad [Carl Hagelberg, tjänsteman vid Antikvitetsarkivet] til Kongl. Antiquitets Archivum öfwerlemnad.

En falsk dubbel Carolin af järnmalm guten, funnen jämte flera af samma slag hos masmästaren Pehr Carlsson i Dammen, hwilken uti Schenninge marknad tilhandlat sig en ko af bonden Pehr Jonsson i Swanebo och thärföre gifwit i betalning några af desse dubbla Caroliner, hwarom han, effter all liknelse, wetat wara oricktige. Fördenskull är han ock för det utpräglade falska myntet af K. Göta hofRätt d. 28 apr. 1748 dömd til spöslitande effter 7 Cap. 2 § missg. B.

Denne berättelse jämte berörde dubbla carolin är til mig öfwersänd och förärt af Hr. Notarien Hofling uti wälbem:te Kl. Hof. Rätt.

Ur H. Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*. V, 1943.

Carolin var benämningen på silvermyntet 2 mark med Karl XII:s porträtt. Den 1 oktober 1718, hans sista levnadsår, tillkännagavs ett nytt mynt i valörerna 1, 2 och 4 caroliner. Den nya 1-carolinen innehöll 16/25 av den gamla 2-markens silverhalt, diametern var mindre och utseendet helt förändrat. Mynten kallades senare Görtz caroliner. Det var sådana som till ett värde av 100 000 daler silvermynt skickades som krigskassa till Karl XII i Norge, där han sköts den 30 november samma år. Prins Fredrik /I/ delade ut dem till officerskåren, varefter man tågade hem. Karoliner var också namnet på Karl XII:s krigare.

Carolinerna utgavs inte efter Karl XII:s död, men gällde under Fredrik I:s tid som regent och ända fram till myntrealisationen 1776/77.

MGL

Läs gärna mer här:

Tingström, B.: Görtz caroliner. *SNT* 1996:7 s. 156–161.

SVERIGES SEDLAR UNDER 1900-TALET. Del 4.

Av Magnus Widell

500-kronorssedel – inledning till en ny serie

År 1982 bildades en sedelförslagskommitté som bland annat skulle föreslå motiv och storlek för de fyra sedelvalörerna 50, 100, 500 och 1000 kronor. En grundtanke vid valet var att de olika porträtterade personerna skulle företräda sina egna århundraden, men att deras insats också skulle ha betydelse något in i vår tid. En av de fyra borde vara kvinna. En fördel var också om den porträtterade hade yvigt hår eller skägg, eftersom dessa detaljer är svåra att förfalska. Som inspirationskälla tjänade de dåvarande schweiziska sedlarna som hade just den rika utformning som man eftersträvade i Sverige.

I kommittén diskuterades att avbilda olika kulturpersonligheter på sedlarna. Det var Axel Oxenstierna, Christopher Polhem, Olof Rudbeck den äldre, Urban Hjärne, Jöns Jacob Berzelius, Alfred Nobel, Hjalmar Branting med flera. Mot Linné anfördes att han tidigare varit med på en sedel. Kommittén funderade även på en serie med författare eller konstnärer. Heliga Birgitta, Georg Stiernhielm, Carl Michael Bellman, Johan Tobias Sergel, August Strindberg, Selma Lagerlöf med flera nämndes. Drottning Kristinas namn diskuterades också men det tyckte inte Riksbanksfullmäktige var lämpligt, och de hade det slutliga valet i sin hand; "Hon övergav oss jul", blev domen. Inom fullmäktige fanns en opinion som talade för en serie med regenter. Därmed skulle man fullfölja en tradition från 1890-talet.

Det blev också en regent som kom att pryda den första sedeln i den nya

17. Den första 500-kronorssedeln i blått med Karl XI:s porträtt.
150×82 mm.

sedelserien. Den 8 maj 1985 utgavs den första 500-kronorssedeln från Riksbanken. Valörerna 500 riksdaler banko och 500 riksdaler riksmünt hade banken tidigare gett ut, men sedan införandet av valören krona 1873 hade ingen sedel på 500 kronor getts ut av Riksbanken. Däremot hade några enskilda banker, exempelvis Christianstads Enskilda Bank, Göteborgs Enskilda Bank och Norrköpings Enskilda Bank använt sig av valören.

Huvudmotivet på 500-kronorssedeln blev Karl XI, som föddes 1655 och som blev svensk kung år 1660. Vid faderns död var han endast fyra år gammal och under tolv år styrdes landet av en högadlig förmyndarregering under ledning av rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Porträttet är hämtat från David Klöcker Ehrenstrahls målning från 1682, Karl XI i slaget vid Lund 1676. Bilden är på sedeln spegelvävd

18. 100-kronorssedeln med Carl von Linné.
140×72 mm.

för att kungen ska vända ansiktet in mot sedelns centrum. Det första riksbankshuset, som ännu finns kvar vid Järntorget i Stockholm, skymtar bakom kungabilden. Till en början fanns kungens namn och levnadsår lodrätt i högerkanten, men det har flyttats till under vagnen framför riksbankshuset, Carl XI 1655–1697. Bild 17.

När tredje typen av sedeln utgavs 2001, med säkerhetsfolieband, hade namn och levnadsår flyttats till under vagnen framför riksbankshuset. Bankens namn flyttades från vänster marginal till under valörsiffrorna.

Sedelns baksida visar Christopher Polhem, uppfinnare och industriman, "den svenska mekanikens fader". På porträttet pekar Polhem på sin Nordstjärneorden, som han hade tilldelats, och där finns även ingenjörssymbolen passaren. Vid porträttet även CHR. POLHEM 1661–1751. Bakom porträttet syns det stora kugghjulet från Polhems industrianläggning vid Stjärnsund i Dalarna, som han grundade 1699. I hjulet återges några matema-

tiska beräkningar ur en av Polhems anteckningsböcker. Polhem hade också tjänstgjort i Falu koppargruva och till vänster om honom syns gruvan med ett av hans malmuppföringsverk. När 500-kronorssedeln gavs ut 1985 hade den en blå ton. Många tyckte dock att sedeln var lätt att förväxla med 100-kronorssedeln som kom ut 1986. För att undvika detta ersattes 500-kronorssedeln 1989 av en sedel där den blå färgen bytts ut mot rött. Dessutom saknas den vita marginalen på sedelns framsida samt att texten FEM HUNDRA KRONOR nu var ifyllt med rött. Den 1 januari 1999 blev bara den röda sedeln giltig som betalningsmedel.

När 500-kronorssedeln utkom år 1985 var den unik så till vida att det var den första svenska banksedeln utan årtal. Svenska banksedlar har alltid visat bankens namn, sedelnummer, årtal och namnteckningar av minst två till banken knutna personer. Namnteckningarna hade tidigare varit på framsidan men återfanns nu

på sedelns baksida. Årtalet saknades, men inte helt. I sedelnumret kan man utläsa vilket år sedeln är tryckt. Den första siffran är densamma som sista siffran i tryckåret. Andra och tredje siffran visar vilket decennium sedeln är tryckt enligt en speciell kod. Förhållandet med namnteckningar och årtalet var unikt i svensk sedelhistoria sedan 1660-talet och med utgivningen av 500-kronorssedeln bröts denna långa tradition.

Nästa valör i den nya serien som utgavs var 100-kronorssedeln och den började tryckas 1986 men utkom 1987. Huvudmotivet på framsidan visar Sveriges mest berömde naturvetenskapsman, Carl von Linné. Det är särskilt genom sina insatser inom botaniken, dess systematik, terminologi och nomenklatur han fått sitt världsrykte. Porträttet på sedeln är graverat efter en målning av den svenska 1700-talskonstnären Alexander Roslin. Linné hade varit med på baksidan av den tidigare utgivna femtiolappen och han hade även varit avbildad på sedlar från Smålands Enskilda Bank.

På den nya 100-kronorssedeln framsida fanns också en teckning av pollinerande växter som är hämtad ur Linnés ungdomsverk *Praeludia Sponsalium Plantarum*, från 1729. En skiss av botaniska trädgården i Uppsala som Linné förestod, nuvarande Linnéträdgården, syns bakom porträttet. Till höger om Linné återges hans "valspråk" i mikrotext: *Omnia mirari etiam tritissima* (Förundra dig över allt, även det mest allmogliga).

På framsidan finns även en avbild av Linnés handskrift. Avbildningen av handskriften har senare tagits bort från sedeln. Namnet och levnadsåren, CARL VON LINNÉ 1707–1778, återfinns uppe till höger. Sedelns baksida visar ett bi som pollinerar en blomma efter ett foto av Lennart Nilsson. Dessutom visar baksidan bilder från blommans befruktning, pollenkorn, pistillens märkesflikar och resultatet – en grodd. Bild 18.

Artikeln fortsätter på sidan 90 →

AUKTIONEN MÜNZHANDLUNG SONNTAG

I våran **30. auktion den 4 och 5 Juni 2019** erbjuder vi bland annat en samling svenska mynt och medaljer. Den utsökta samlingen med otaliga rariteter byggdes upp under åren 1980 till 2005 av en svensk industriman, bosatt i Tyskland. Här några exempel ur samlingen:

Münzen- und Medaillenhandlung Stuttgart, Stefan Sonntag
Charlottenstraße 4 • 70182 Stuttgart, Germany • Tel. +49 (0) 711 2444 57
Fax +49 (0) 711 233936 • info@ams-stuttgart.de • www.ams-stuttgart.de

Läsare av denna tidskrift har möjlighet att beställa den tryckta katalogen kostnadsfritt via mail, fax eller telefon. Katalogen utkommer i början på maj 2019.

19. Framsidan till 1000-kronorssedeln med Gustav Vasa och Vädersolstavlan i bakgrunden.
160×82 mm.

→ Ytterligare en kung, Gustav Vasa, blev huvudmotiv när *1000-kronorssedeln* gavs ut 1989. Porträttet av Gustav Vasa är hämtat från en oljemålning från 1620-talet tillskriven Cornelius Arentz. Förutom kungaporträttet finns en avbildning av den så kallade Vädersolstavlan som finns i Storkyrkan i Stockholm. Det är en oljemålning som visar ett atmosfäriskt fenomen i huvudstaden den 20 april 1535. Detta symboliseras av ringarna och målningen är den äldsta autentiska avbildningen av Stockholm och den har tillskrivits Urban Målare som gjorde den på uppdrag av Olaus Petri. Även myntgravören Gorius målare har varit på förslag. Bild 19.

Till vänster om kungens huvudbonad, vid en av ringarna, återges ett citat av Gustav Vasa i mikrotext: *Scripturam in propria habeant lingua* (De må ha den heliga skriften på sitt eget språk). Citatet är hämtat från ett brev där Gustav Vasa beställer en översättning av bibeln till det svenska språket. Till höger om konungabilden återfinns lodrätt namnet och årtalen GUSTAV VASA 1521–1560.

Baksidans motiv är en tolkning av träsnitt ur Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* från 1555. Motivet visar hur skörden bärgas och tröskas under en strålende sol. I solen finns en dold bild; belyser man solen i ultraviolett ljus framträder

en halvmåne i profil. Bakgrunden består av plogfårar och böljande fält. Den vänstra delen av avbildningen föreställer en öppen lada med skördad säd. Olaus Magnus, som levde 1490–1557, var den siste katolske ärkebiskopen och vetenskaplig författare. Hans verk anses som en av de viktigaste källskrifterna till vår kunskap om Sveriges geografi och kulturhistoria under 1500-talet. Sedeln utlämnades till allmänheten från och med den 22 november 1989.

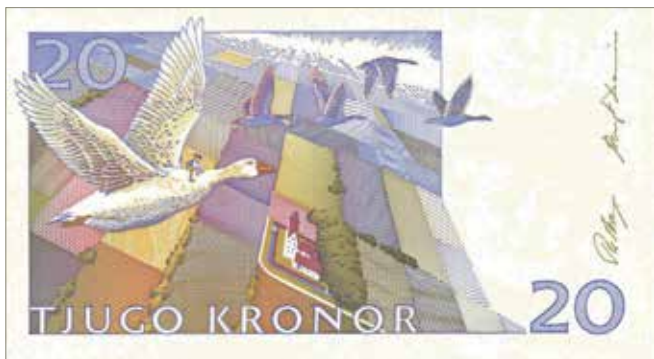
När utgivningen av den nya serien svenska sedlar fortsatte var det dags för ytterligare en ny valör, *20-kronorssedeln*, som kom 1992. När sedelkommittén tio år tidigare diskuterat valörer, utseende med mera var det inte aktuellt med en 20-kronorssedel. Men 50-kronorssedeln hade med tiden blivit en allt mindre uppskattad sedelvalör och år 1991 fanns endast 20 miljoner sedlar av valören i omlopp, det var knappt fem procent av utelöpande sedlar. När sedelcirkulationen i en viss valör inte är tillräckligt stor uppstår ökade kostnader i kassahanteringen.

För att effektivisera sedel- och mynthanteringen och något minska behovet av en större mängd mynt, beroende på introduktionen av det nya 10-kronorsmyntet, infördes i stället en 20-kronorssedel. Valören skulle bli en ersättning för den slojade 10-kronorssedeln och planerna på att upphöra med 50-kronorssedlar. Önske-

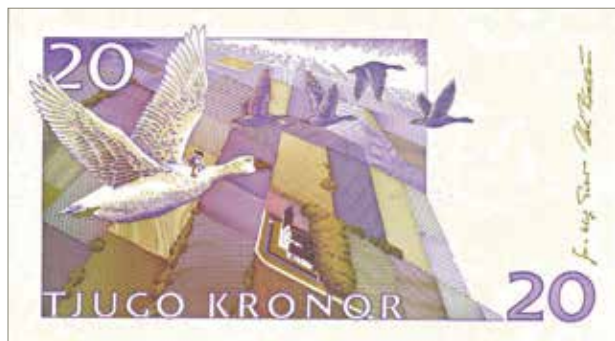
mål om en 20-kronorssedel framfördes också när 10-kronorsmyntet infördes.

Huvudmotivet på framsidan är ett porträtt av författaren Selma Lagerlöf, nobelpristagare i litteratur 1909 och ledamot av Svenska Akademien från 1914. Porträttet av Selma Lagerlöf är graverat efter ett fotografi från 1922. Hon blev den första kvinna som avbildats på en svensk sedel från Riksbanken, om man bortser från "Moder Svea" och vattenmärket av Anna Maria Lenngren. Ett antal enskilda banker har haft kvinnoporträtt på sina sedlar, exempelvis Enskilda Banken i Christinehamn där drottning Kristina finns avbildad. Bild 20.

På 20-kronorssedelns framsida finns inledningen till Gösta Berlings saga, hennes första roman. Inledningen är hämtad dels ur författarens originalmanuskript, dels ur den första utgåvan med anfang. På framsidan finns även ett hästekipage där Selma Lagerlöf själv är passagerare samt ett kort utdrag från den första utgåvan av *Gösta Berlings saga*. I bakgrunden syns en värmländsk landskapsbild av en skog och en sjö. Författarens namn och levnadsår, 1858–1940, finns lodrätt till höger om porträttet. Ett avsnitt ur *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* är motivet på baksidan när Nils på gåsen Akka flyger över Skånelätten. Bakgrunden utgörs av åkrar och fält.

20. Den större 20-kronorssedeln med Selma Lagerlöf.
130×72 mm.

21. Den mindre 20-kronorssedeln med Selma Lagerlöf.
120×67 mm.

Efter ett tag framfördes kritik att risk för förväxling förelåg med den nya 100-kronorssedeln. För att minska denna risk introducerades 1997 en ny, mindre sedel och med en annan färgsättning. Storleken på 20-kronorssedeln, som från början var 72×130 mm, ändrades till 67×120 mm och den blå färgen ändrades till en mer lila. Bild 21.

När sedelkommittén fick sitt uppdrag att utarbete en ny sedelserie var 20-kronorsvalören inte aktuell. När den första valören i serien, 500 kronor, presenterades utgavs en broschyr där motiven för de kommande valörerna nämns. Av denna framgår att motiven på tjugokronorssedeln, Selma Lagerlöf, Gösta Berlings saga och Nils Holgerssons underbara resa, till en början var tänkt för en ny 50-kronorssedel. Nu blev det inte så, tanken var att femtiolappen skulle försvinna när den nya valören 20 kronor gavs ut.

När 50-kronorssedeln successivt försvann ur cirkulationen kom önskemål från allmänheten, handeln och handelns organisationer om en fortsatt utgivning av sedeln. Riksbanken utredde frågan och år 1996 började en 50-kronorssedel med nytt format och utseende att tryckas eftersom det fanns en efterfrågan på en sådan sedel. Valören hade då inte givits ut sedan 1992.

Porträttet på framsidan visar sångerskan Jenny Lind, tecknat och graverat efter en tryckt litografi från cirka 1845. Jenny Lind antogs redan vid nio års ålder som elev vid Kungliga teatern och hon kom att kallas "den svenska näktergalen". Hon var också hovsångerska, ledamot av Musikaliska akademien, Sveriges första och under sin tid största sångerska med internationell ryktbarhet.

Under sina internationella år som operasångerska uppträdde Jenny Lind främst i Tyskland och England. En primadonna var hon, vilket bland annat de höga gagerna visar, ekonomiska villkor jämförbara med den tidens största artister. I London uppträdde hon efter tre år på den internationella sopranmarknaden en årsin-

komst motsvarande 90 000 riksdaler och dessutom förmåner som hus, vagn med hästar med mera. *Bild 22.*

Carl Fredrik Adelcrantz' ritning till gamla operahuset som revs 1892 syns till höger om Jenny Linds porträtt. Där framträdde Jenny Lind för sista gången i Sverige 1848. Notrader ur Vincenzo Bellinis opera "Norma" går tvärs över sedeln till vänster. Namnet och levnadsåren, JENNY LIND 1820–1887, återfinns till höger om porträttet. Baksidan på sedeln visar en bild av en silverbasharpa, dess tonförråd och en del ur ett partitur av Sven-David Sandströms "Bilder för slagverk och orkester".

I arbetet med att ta fram sedlarna var säkerhetsaspekterna starka. Under 2001 infördes fler säkerhetsdetaljer på både 500- och 100-kronorssedlarna för att försvåra förfalskning, vilket även förändrade utseendet något. Bland annat infördes folieband med hologram, en tredimensionell bild, som visar valören och tre kronor. Gemensamt för de fem valörerna, 1000, 500, 100, 50 och 20 kronor, är att sedlarna saknar tryckår, men som påpekats tidigare kan det utläsas av sedelnumret. Namnteckningarna på sedlarna tillhör riksbanksfullmäktiges ordförande och riksbankschefen.

Det var Tumba Bruks formgivare och gravörer som svarade för den konstnärliga utformningen och graveringen.

Den första typen av 20-kronorssedeln, 100- och 500 kronor (utan folieband) blev ogiltiga efter 31 december 2005. Sedlar i valörerna 50 kronor och 1000 kronor (utan folieband) gällde inte efter 31 december 2013. När vi fick en ny sedelserie vid mitten av 2010-talet blev valörerna 20, 50 och 1000 kronor ogiltiga efter 30 juni 2016 medan valörerna 500 och 100 kronor efter den 30 juni 2017.

Stjärnsedlar

Om en färdigtryckt sedel på grund av något tillverkningsfel inte bör lämnas ut till allmänheten så tar sedeltryckeriet bort den ur dess nummerföljd för att makuleras. Före 1956 ersattes makulerade sedlar med en ny sedel

22. 50-kronorssedeln med Jenny Lind.
120×77 mm.

23. Stjärnmärkt 50-kronorssedel.
130×82 mm.

med exakt samma nummer. Detta var både omständligt och kostsamt.

Från och med 1956 användes inte detta förfaringssätt på sedelvalörerna 100 kronor och lägre. Dessa sedlar ersattes i stället med en i förväg tryckt sedel som har en stjärna, asterisk, efter sedelnumret. När en ny 1000-kro-

norssedel infördes 1976 tillämpades metoden även för denna valör liksom det har gjorts sedan 500-kronorssedeln infördes. På banderollen som omsluter en sedelbunt angavs det om nummerföljden var bruten. *Bild 23.*

Sedlar i beredskap

Under första världskriget gav Riksbanken ut enkronesedlar som framgätt tidigare. Redan 1938 förberedde sig Sverige på att ett krigsutbrott skulle kunna ske i Europa. Ett led i dessa förberedelser var att låta Riksbanken trycka ytterligare enkronesedlar och detta skedde med årtalen 1938, 1939 och 1940. Kapaciteten hos Riksbankens sedeltryckeri var ansträngd, dels skulle såväl de ordinarie sedelvalörerna i Sittande Sveaserien tryckas, dels en ny 10 000-kronorssedel och en ny 10-kronorssedel tas fram och tryckas.

Utöver detta skulle banken förbereda sig med att trycka upp dessa enkronesedlar. Banken fick därför vända sig till civila tryckerier som klarade av att trycka värdepapper. Esselte i Stockholm svarade redan 1938 att de kunde åta sig arbetet och i början av 1939 trycktes en del av enkronesedlarna där. Ett annat tryckeri som också tryckte en större mängd av denna valör var Jönköpings Litografiska Aktiebolag, som tryckte valören under senare delen av 1939. I Jönköping trycktes sedlarna inte som tidigare på vitt papper utan i en grön färg och med årtalet 1940. Sedelpapperet kom även att användas i Stockholm. Bild 24.

Nu var det inte enbart enkronesedlar som var aktuella som en beredskapsåtgärd. Inför risken att landet skulle dras in i kriget förberedde sig Riksbanken även genom att ta fram tryckplåtar till så kallade krigssedlar. Hösten 1939 var skisser och tryckplåtar till en "krigstia" klar, medan plåtar till en "krigsfemman" färdigställdes i början av 1940. Även en mindre upplaga trycktes av krigstian. Sedelns framsida visar Axel Oxenstierna.

Bilden av Sten Sture den yngre på krigsfemman väckte mindre entusiasm i sedelkommittén. Tians baksida visar lilla riksvapnet, medan krigsfemmans baksida visar en del av slottet Tre kronor. I mars 1942 presenterades även ett förslag till en ny krigssedel, nu i valören 100 kronor. Tryckplåtar färdigställdes även till denna valör och sedelns framsida

24. Ett reservlager av 1-kronesedlar trycktes 1938–1940 men kom inte till användning. Eftersom lagret av sedelpapper till denna valör tog slut så fick sedeln med årtalet 1940 en grön färg. 121×70 mm.

25. Beredskapsedel på 10 kronor med Axel Oxenstiernas bild som förbereddes om nya sedlar skulle behövas sättas i omlopp i krig. 120×70 mm.

visar ett porträtt av Carl von Linné, medan baksidan avbildade stora riksvapnet med sköldhållare.

Nu behövdes som väl var inte dessa sedlar tas i användning och några år efter freden 1945 låg tryckplåtarna kvar i olika depåer runt om i landet. Under kalla krigets dagar, i

början av 1950-talet, förberedde sig Riksbanken åter för att kunna lämna ut så kallade beredskapsedlar i händelse av krig eller krigsfara mot vårt land. Tryckplåtarna ändrades något och hos *Thomas de la Rue Ltd* i England trycktes särskilda sedlar i valörerna 5, 10 och 100 kronor till ett an-

tal som närmast motsvarade hela den svenska sedelstocken. Bild 25.

En annan typ av beredskapsedlar fastställdes 1973 i samma valörer, men några plåtar blev aldrig utarbetade för dessa. Även senare har förberedelser gjorts för att kunna trycka relativt enkla beredskapsedlar.

Privatbankssedlar

En viktig roll i det svenska penningväsendet spelade de enskilda bankernas sedlar som utgavs 1831–1902. Deras cirkulationsmängd utgjorde ett betydelsefullt tillskott utöver den svenska Riksbankens sedelstock.

Sammanlagt var det 31 banker som utnyttjade rätten att ge ut egna sedlar. Beslut om indragning av de enskilda bankernas sedlar fattades vid 1897 års riksdag. En förordning publicerades samma år, där det angavs att Riksbanken från och med den 1 januari 1904 skulle bli ensam sedelutgivande bank. Under åren 1901–1903 avstod 26 av bankerna från sedelutgivningsrätten. Av de övriga hade fyra upphört med verksamheten tidigare och en bank avstått från rättigheten att utge sedlar redan den 1 januari 1899. Privatbankssedlar cirkulerade därför bara en kort period under 1900-talet. De flesta bankerna inlöste sedlarna före 1904, men i vissa fall förlängdes tiden för inlösen.

Endast en enskild bank utgav sedlar med årtal daterat på 1900-talet. Det var *Sundsvalls Enskilda Bank* som åren 1900, 1901 och 1902 utgav 10-kronorssedlar och år 1902 utkom banken även med en 100-kronorssedel. Trots att sedlarna skulle upphöra senast sista december 1903 utnyttjade banken sedelutgivningsrätten året innan. Bild 26.

Sedelkuriosa

I stort sett halva seklet kunde allmänheten lösa in riktigt gamla sedlar hos Riksbanken. Under 1940 fastställdes i en författning att alla sedlar före 1890 års typ, förutom sedlar på 1 krona 1874 och 1875, skulle vara ogiltiga efter den 31 december 1949. Indragningen omfattade förutom de tidigare kronsedlarna även sedlar i "riksdaler

26. 10 kronor 1901 från Sundsvalls Enskilda Bank, den enda enskilda bank som gav ut sedlar med datering på 1900-talet.

specie, riksdaler banko, skillingar och riksdaler riksmünt". Därefter har indragning ägt rum desto oftare.

Med utgången av 1987 försvann ett stort antal sedlars giltighet, vilket senare har kompletterats för andra sedlar i och med utgången av december 1991 och 1998. Och att folk har slarvat med att lösa in gamla sedlar framgår av att det fanns 23 miljoner i gamla 10-kronorssedlar och 16 miljoner i 5-kronorssedlar kvar, inte inlösta, vid årsskiftet 2002/2003.

Den svenske kung som förekommit på flest riksbankssedlar är Gustav Vasa (alla tre inspirerade av Jacob Bincks 1500-talsporträtt av kungen). Och det är enbart två monarker som förekommit på sedlar under sin tid på tronen, Gustav V och Gustav VI Adolf. Och när det gäller kulturpersonligheter måste Carl von Linné nämnas. Han finns avbildad på både en 50-kronorssedel och en hundralapp. Dessutom porträtteras han på sedlar från Smålands Enskilda bank, med datering 1894.

FOTO: 17. KMK, 19. SEDELMYNT.SE,

18, 20–25 FÖRFATTAREN.

26. PRIVAT.

Detta är den fjärde och avslutande delen av Magnus Widells artikelserie om 1900-talets svenska sedlar. De förra publicerades i SNT 2019:1–3.

Tryckta källor

Ehrensvärd, U.: 500-kronorssedel – inledningen till en ny serie. *Myntkontakt/SNT* 1985:6 s. 140–143.

Golabiewski Lannby, M.: Pappersetta, krischa och kotia. *SNT* 2000:3 s. 58–60.

— *Poetiska sedlar*. 2008.

— "Laxar" – de skära tusenlapparna. *SNT* 2009:8 s. 188–189.

— Moder Svea och andra kvinnor på våra sedlar. *SNT* 2013:1 s. 21.

— Akke Kumliens 10000-kronorssedel 1939. *SNT* 2014:1 s. 7.

— Tjätigt med Gustav Vasa på äldre sedlar? *SNT* 2015:3 s. 58–59.

— Bankokommissarie Torgny Lindgren idégivare till Riksbankens jubileumssedel 1968. *SNT* 2018:4 s. 85–87.

Hemmingsson, B.: Myntmästare Hansson, Gorius målare och Vädersolstavlan 1535. *SNT* 2018:3 s. 57–59.

Lagerqvist, L. O.: Vår sedeltradition. *SNT* 1987:9/10 s. 310–313.

Lagerqvist, L. O. & Nathorst-Böös, E.: *Sedlar*. 1971.

Lindgren, T.: *Riksbankens sedelhistoria 1668–1968*. 1968.

Platbärzdis, A.: *Sveriges sedlar*, 1 och 3. 1963 och 1965.

Rosenqvist, M.: *Sveriges färgsedlar utgivna av Riksbanken 1835–2008*. 2008.

Sárkány, T.: Tiotusen kronorssedeln försvinner. *SNT* 1988:7 s. 188–189.

— Ny 1000-kronorssedel. *SNT* 1990:1 s. 8–9.

— Riksbankens föreskrifter om sedlar på 20 kronor. *SNT* 1992:1 s. 17.

Wallén, L.: Den nya 100-kronorssedeln utgiven 1987. *SNT* 1987:3 s. 56–57.

Widell, M.: Linné på svenska sedlar. *SNT* 2007:6 s. 142–143.

Widell, M. & Wiséhn, I.: *Sedlar i beredskap*. 2012.

Wiséhn, I.: Kungafemman 1948. *SNT* 1994:5 s. 128–129.

— Mälardrottningen som blev Moder Svea. *SNT* 1997:6 s. 145.

— Eric Palmquist och 1960-talets nya sedlar. *SNT* 1998:4 s. 86–88.

— Agi Lindegren och Julius Kronberg – två sedelkonstnärer på 1890-talet. *SNT* 2001:3 s. 65–67.

— Något om tillkomsten av 5-kronors-sedeln från 1954. *SNT* 2002:7 s. 153.

Sveriges Riksbank broschyr: Svenska sedlar inför "sedlar ogiltiga efter den 31 december 1987".

— "Svenska sedlar och mynt 1992".

— "Svenska sedlar och mynt" (utgiven 2000).

— "Sveriges sedlar" (utgiven 1985).

— "De nya sedlarna" om de olika valörerna, 20, 50, 100, 500 och 1000 kronor.

Otryckta källor

Riksbankens arkiv.

Kungl. Myntkabinetts arkiv.

MYNTMÄSSA I NORRKÖPING

LÖRDAG 7 SEPTEMBER 2019

kl. 10:00 – 15:00

STALLET

Slottsgatan 130

Mynt, Frimärken, Vykort, Antik

Ca 20 mynthandlare/utställare

ABAXA.se Mynttillbehör

Försäljning – Värdering

Arrangör:

Norrköpings Myntklubb

<http://norrkopingsmyntklubb.se>

info@norrkopingsmyntklubb.se

NUMISMATISKA FÖRENINGAR & MYNTKLUBBAR I SNF

Alingsås Numismatiska Förening

Roslagsgatan 27

441 57 Alingsås

Falu-Borlänge Myntklubb

www.fb-myntklubb.se

Göteborgs Numismatiska Förening

www.gnfinfo.se

Halmstads Myntklubb

Östra Infarten 4

313 31 Oskarström

Kalmar Myntklubb

www.kalmarmyntklubb.se

Katrineholm Flen Vingåker

Myntklubb

www.kfvmynt.se

Myntklubben Skilling Banco

www.mksb.se

Nola Myntklubb, Örnsköldsvik

www.infoom.se/nolamyntklubb

Norrköpings Myntklubb

www.norrkopingsmyntklubb.se

Numismatiska klubben i Uppsala

www.nku.nu

Samlarföreningen Klave

Oskarsgatan 12

331 41 Värnamo

Samlarklubben Numis

www.numisskelleftea.se

Sigtuna Myntklubb

www.sigtunamyntklubb.se

Stockholms Myntklubb

www.stockholmsmyntklubb.se

Strängnäs Myntklubb

ga@aotn.eu

Svenska Pollett föreningen

www.pollett.se

Södra Dalarnas Myntklubb

medlem.spray.se/sdmyntklubb

Vetlanda Numismatiska Förening

Ölandsgatan 7

574 37 Vetlanda

Villstadortens Myntklubb

Hedvägen 4

314 33 Hyltebruk

Westerbergslagens Myntklubb

Flatenbergsvägen 4

777 34 Smedjebacken

Ändringar och tillägg?

Kontakta: info@numismatik.se

Svenska Föreningen för Historiska Värdepapper Välkommen till auktion #79

söndag den 19 maj 2019 kl. 11.00
med visning från kl. 10.00.

Auktionen hålls på Hotell Sheraton Stockholm, Mälarsalong D.

Vi söker nu material till Jubileums auktion #80

Som kommer att hållas på Jernkontoret, Stockholm i samband med vårt 40-års Jubileum.

Inlämning till Eskilstuna-Magasinet, Fridhemsg. 4, 633 58 Eskilstuna.

Vid frågor kontakta Bo Niklasson
070-629 09 58 – bo.niklasson@eskilstunamagasinet.se

HOLMASTO MYNTHANDEL

MYNT, SEDLAR, MEDALJER,
MILITARIA M.M.

Vårens auktioner
16 mars och 25 maj

Alexandersgatan 50
00100 Helsingfors, Finland

+358 9 666 500

holmasto@holmasto.com

www.holmasto.com

Strandbergs Mynthandel & Aktiesamlaren AB

Värderar, köper och säljer mynt, ordnar, medaljer, aktiebrev, sedlar, äldre handlingar m.m.

www.strandbergs-mynt.se

Hantverkargatan 36
112 21 Stockholm

Tel. 08 – 611 01 10

Lars O. Lagerqvist 90 år

VI VAR NIO GRATULANTER från Stockholm som med tåg åkte ner till Kristianstad för att överraska och fira numismatikens nestor, Lars O. Lagerqvist, på hans 90-årsdag som inföll den 8 februari i år. Fler gratulanter anslöt, Lars och Lilis son och dotter med familjer var där liksom många vänner under eftermiddagen.

Lars var Svenska Numismatiska Föreningens ordförande åren 1973–1978, museidirektör vid Kungl. Myntkabinettet från 1983 till 1992. Han var dessutom Svensk Numismatisk Tidskrifts (först under namnet Myntkontakt) ansvarige utgivare 1977–1978, ansvarig utgivare och redaktör 1981–1985, därefter tidningens manuskriptgranskare 1986–2002. Lars är också författare till otaliga viktiga artiklar och notiser i SNT.

MGL

Ulf och Jessica Nordlind, Göran Wahlqvist, Cecilia von Heijne, Hans Hirsch, Torbjörn Sundquist, Monica Golabiewski Lannby, Ulrika Bornestaf utanför Lars hem i Kristianstad strax innan vi tågade in för att gratulera.

Cecilia von Heijne, Kungl. Myntkabinettets nuvarande chef, var först med varm grattiskram.

Gratulanterna från Stockholm förde med sig några flaskor fint vin, som vi visste att Lars skulle uppskatta. Och det gjorde han.

Lili Lagerqvist, som förstas på förhand visste att vi skulle komma och överraska, hade beställt god lunch och gott vin samt födelsedagstårter till kalaset.

Förutom alla andra bilder här tog mästefotografen Gabriel Hildebrand en selfie tillsammans med jubilarer.

AUKTIONER & MÄSSOR

- 11/5 Myntauktion, Myntkompaniet, Stockholm
19/5 SFHV, auktion 79, Stockholm
25/5 Myntauktion, Frimärkshuset, Stockholm
25/5 Auktion, Holmasto Mynthandel, Helsingfors
4-5/6 Mynt- och medaljauktion, Stuttgart
7/9 Myntmässa, Norrköping
28-29/9 Auktion 33, MISAB, Stockholm

Se mer här: ingemars.se/agenda

MYNTBUTIKEN I SVERIGE AB

Kyttingevägen 15
181 31 Lidingö

Tidsbokning: 08-684 392 00

KÖPER MYNT – MEDALJER
HEMBESÖK STOCKHOLM

Se exempel på inköpspriser:
www.myntbutiken.se

Skarabé Mynt & Guld AB

köper och säljer

MYNT, SEDLAR
och MEDALJER

Föremål från antiken

Västra Hamngatan 6
411 17 Göteborg
Tel. 031 - 135 088

skarabe@telia.com - www.skarabe.eu
Öppet: Vardagar 10-18

hastur.fi

- polletter
- rederimärken
- medaljer
- knappar
- exonumia

hastur.fi

Myntauktion

25 maj 2019

Katalogen publiceras på vår
hemsida i mitten av maj.

Frimärkshuset
Skandinavisk Filateli AB

Humlegårdsgatan 13, 114 46 STOCKHOLM

08-661 74 50

www.frimarkshuset.se

SELINS MYNTHANDEL AB

Mynt Sedlar Medaljer
Ordnar Nålmarken

Öppettider:
Vardagar 10.00 – 18.00
Regeringsgatan 6
111 53 Stockholm
Tel. 08-411 50 81
Fax. 08-411 52 23

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB

Karlavägen 46
Box 5132 • 102 43 Stockholm
Tel. 08 – 662 62 61

**KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR
MEDALJER • ORDNAR**
*Lagerlista över svenska personmedaljer
och numismatisk litteratur*
www.nordlindsmynt.se

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL

**KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR • MEDALJER**

Olympiska föremål

Gamla Brogatan 36
111 20 STOCKHOLM
Tel. 08 – 411 08 07

Öppet: måndag – torsdag 11–13

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING

är en sedan 1973 etablerad sammanslutning av för närvarande 20 mynthandlare i flera olika städer i landet. Föreningen är ensam i sitt slag i Sverige.

Genom samarbete med de övriga medlemmarna vill varje mynthandlare förbättra och utöka sina tjänster.

BESO UR & ANTIK AB

Bertil Svensson
Västra Hamngatan 6
411 17 Göteborg
Tel. 031 – 13 94 84
besour @ telia.com
www.besour.se

COLLECTIA AB

Pramvägen 1
312 51 Knäred
Tel. 0430 – 507 43 (mån – tors 13 – 15)
info @ collectia.se
www.collectia.se
Kontaktperson: Jimmy Häggqvist

HAMRIN & SVAHN MYNT AB

Sjöberg 1
147 91 Grödinge
Tel. 08 – 732 66 86, 070 – 212 64 55
christian.hamrin @ telia.com

JOAKIMS MYNT & SEDLAR

Södra Långvägen 17 A
443 39 Lerum
www.joakimsmyntochsedlar.se

KARLSKRONA MYNTHANDEL AB

Hantverkaregatan 37
371 35 Karlskrona
Tel. 0455 – 813 73
lennart @ mynt.nu
www.mynt.nu

RUNE LARSSON MYNTHANDEL

Stora Brogatan 14 / Box 98
501 13 Borås
Tel. 033 – 41 03 15

LUNDS MYNTHANDEL

Klostergatan 5
222 22 Lund
Tel. 046 – 14 43 69
butiken @ lundsmynthandel.se

J. MELIN MYNT

Koltrastvägen 23
373 32 Nätraby
melinmynt @ hotmail.com

MITQALCOINS

Klas Johnsson
Box 5078
141 05 Kungens kurva
info @ mitqalcoins.se
Tel. 070-610 10 73

HB MYNTINVEST CORONA

Ö. Storgatan 20
611 34 Nyköping
Tel. 0155 – 28 63 25
corona-coin @ tele2.se
www.coronamylnt.se

NILSSONS MYNTHANDEL AB

Box 12
896 21 Husum
Tel. 076 – 113 22 07
nilssonsmynthandel @ hotmail.com

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB

Karlavägen 46 / Box 5132
102 43 Stockholm
Tel. 08 – 662 62 61
info @ nordlindsmynt.se
www.nordlindsmynt.se

NUMIKON / TICALEN MYNTHANDEL

Stefan Jonasson / Ticalen Mynthandel
Stureplatsen 3
411 39 Göteborg
Tel. 073 – 95 40 868
numikon @ comhem.se

PECUNIA MM HB

Östra Märtensgatan 19
223 61 Lund
Tel. 0705 – 25 25 19
mattsson.g @ telia.com

J. PEDERSEN MYNTHANDEL

Norra Strandgatan 30 / Box 1320
251 13 Helsingborg
Tel. / fax 042 – 12 25 28
pedersen.mynt @ telia.com
www.jpetersen.se

SELINS MYNTHANDEL AB

Norra Strandgatan 6 / Box 16 390
103 27 Stockholm
Tel. 08 – 411 50 81
www.selinsmynthandel.se

SKARABÉ MYNT & GULD AB

Drottninggatan 10
411 14 Göteborg
Tel. / fax 031 – 13 50 88
skarabe @ telia.com
www.skarabe.eu

SVENSK MYNTHANDEL

Mikael Kindahl
Badstugatan 24, Bredablick
691 32 Karlskoga
svenskmynthandel @ hotmail.com
www.svenskmynthandel.se

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL

Gamla Brogatan 36
111 20 Stockholm
Tel. 08 – 411 08 07
www.hwmynt.se

AB WIJK ANTIK

Flisvägen 5
743 94 Skyttorp
Tel. 070 – 368 08 07
info @ wijk.se

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING

Sjöberg 1 • 147 91 Grödinge • Tel. 08 – 732 66 86 • 070 – 212 64 55
www.mynt.nu/smf/

MYNTAUKTION

Stockholm lördag 11 maj 2019

Ett urval av vad som bjuds ut:

1 riksdaler 1643

1 riksdaler 1644
med fyra ettor!

2 mark (1654)

1 riksdaler 1747

1 riksdaler 1796

Litteris et Artibus

Sachsen
3 taler 1626

Grekland
1 phoenix 1828

Nederländerna
Utrecht 2 dukat 1656

100 kronor 1876

Bättre mynt och hela samlingar mottages till kommande myntauktioner.

Vi har mycket goda möjligheter att finna köpare till dina objekt eftersom mer än 20.000 kunder i Sverige och utlandet ser varje auktion via vår hemsida och katalogen.

Kontakta oss för en förutsättningslös diskussion!

MYNTKOMPANIET

Myntkompaniet
Svartensgatan 6
116 20 Stockholm

Tfn: 08-678 32 17

E-post: coins@philea.se

www.myntkompaniet.se

MYNTAUKTIONER

I SVERIGE AB

INLÄMNING PÅGÅR!

Inlämningar till höstens kvalitetsauktion mottages till och med maj månad. De mycket höga priser som uppnåddes på vårauktionen talar för att det nu är rätt tillfälle för den som går i säljtankar att gå från fundering till handling. Vi är den största aktören inom vårt område och har förmodligen de mest förmånliga försäljningsvillkoren. De i annonsen avbildade objekten såldes på vår auktion 30. Priserna är exklusive provision.

124.000:-

50.000:-

210.000:-

58.000:-

27.000:-

5.400:-

15.000:-

Myntauktioner i Sverige AB

Banérgatan 17, 115 22 Stockholm • Storgatan 10, 342 60 Moheda

E-mail: info@myntauktioner.se • Telefon: 08-410 465 65

www.myntauktioner.se